

HUVUDVÄRK AV AVVIKANDE (KNÖL)SVÄRTOR

Knölsvärtor, som häckar i Nordamerika och Östasien, har visat sig vara relativt vanliga gäster i Europa, ett nyupptäckt fenomen. Ett annat nyupptäckt fenomen är avvikande exemplar, dessa har tolkats som hybrider mellan svärtor och knölsvärtor och är särskilt problematiska vid bestämning av sträckande fåglar.

TEXT: HANNU HUHTINEN OCH TAPIO AALTO

I Sverige betraktas, som de flesta vet, *stejnegeri* (sibirisk knölsvärta) och *deglandi* (amerikansk knölsvärta) som separata och goda arter. I Finland anses de än så länge vara en och samma art. För enkelhetens skull, och eftersom detta ursprungligen är en finsk artikel (publicerad i Linnut 4/2022), så får knölsvärta här stå kvar som en art med två underarter, separerad från svärta, *M. fusca*.

SLUTET AV MAJ 2021 hittades en hane som såg ut som en knölsvärta i en flock svärtor vid Lågsjär på Åland. En närmare granskning visade dock att den hade drag som inte stämmer in på en typisk knölsvärta. Problemet kring bestämningen ökade emellertid av det faktum att litteraturen inte beskriver särskilt väl hur stor variationen av subadulta hanar knölsvärtor faktiskt är. I synnerhet finns det begränsad information om utvecklingen av hanarnas fjäderdräkt och nakna delar under tredje kalenderårets vår.

Fåglar som bedöms som hybrider med liknande motstridiga karaktärer har dokumenterats i Europa. Flera utlåtanden begärdes om Lågsjärsfågeln, och särskilt europeiska experters bedömningar stödde starkt definitionen av fågeln som en hybrid mellan svärta (*M. fusca*) och knölsvärta av den sibiriska underarten (*M. d. stejnegeri*).

Taxonomi, utbredning och fynd

Taxonomin för svärtskomplexet har ändrats flera gånger. Ursprungligen betraktades europeiska, nordamerikanska och asiatiska svärtor som olika arter. På 1900-talet tockades dock svärterna i allmänhet som en enda art med tre underarter: *M. fusca*

fusca, *M. f. deglandi* och *M. f. stejnegeri*. Men i Ryssland var svärta länge uppdelad i två arter, *M. fusca* och *M. deglandi*, varav den senare hade två underarter, *deglandi* och *stejnegeri*. Också i den artlista som för närvarande används i Finland av den taxonomiska kommittén för Association of European Rarity Committees (AERC TAC), är svärta uppdelad i svärta (*M. fusca*) och knölsvärta (*M. deglandi*), varav den senare är uppdelad i två underarter, *deglandi* och *stejnegeri*.

Det bör dock noteras att situationen kan förändras i Finland inom en snar framtid eftersom många nya studier också har tolkat underarterna *deglandi* och *stejnegeri* som separata arter. Uppdelningen av svärta i tre arter erkänns i sådana internationella artlistor som IOC, HBW och Clements, bland andra. I Howard & Moores artlista behandlas däremot svärta fortfarande som en enda art med tre underarter.

Svärta häckar från Skandinavien österut till Jenisej och från centrala Sibirien söderut till Kazakstan. Dessutom har den mindre isolerade populationer i Turkiet, Armenien och Georgien. Svärta övervintrar i kustområden i Västeuropa, i inlandssjöar norr om Medelhavet, liksom

i Svarta och Kaspiska havet. Knölsvärta av underarten *stejnegeri* häckar i östra Asien från Altai till Kamchatka, i Mongoliet i söder och på platser i nordöstra Kazakstan. Även om det nämns i flera olika källor att häckningsområdena för *fusca* och *stejnegeri* inte möts, indikerar utbredningskartor att överlappande häckningsområden finns i Altaibergen. *Stejnegeri* vintrar vid kusterna i Öst- och Sydostasien. Den nordamerikanska underarten *deglandi* häckar i Alaska och över ett stort område i de västra provinserna i Kanada, den övervintrar längs väst- och östkusten i Nordamerika och i de stora sjöarna.

I slutet av 2020 har ungefär 70 observationer av knölsvärtor publicerats i Europa, varav cirka 25 gäller den nordamerikanska underarten *deglandi* och 45 den sibiriska underarten *stejnegeri*. Tre *stejnegeri* och en *deglandi* har godkänts från Finland. I Östersjöregionen har fynden av knölsvärtor, och *stejnegeri* i synnerhet, ökat betydligt under det senaste decenniet, och flera exemplar har rapporterats från lokaler med hög andel arktiska sträckare under de senaste åren. Till exempel observerades hela 11 sträckande knölsvärtor i Pöösaspea i nordvästra Estland hösten 2019.

Den tredje fågeln i svärtllocken ser ut som en svärta, men allt står inte rätt till. Fågeln har drag av både svärta och knölsvärta av underarten *stejnegeri*. Lemland Lågskär 26.5 2021.

FOTO: SOILI LEVEELAHTI

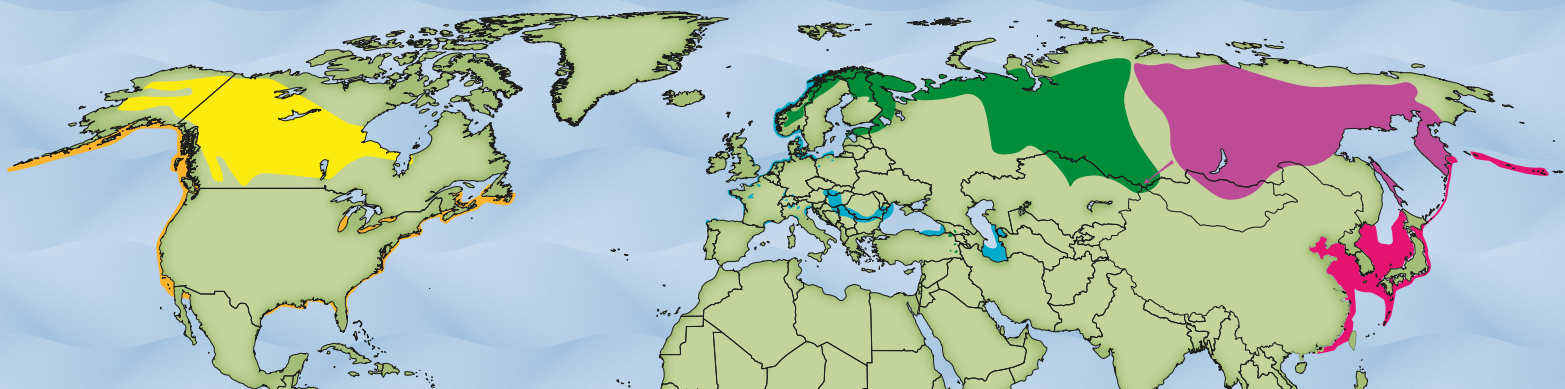

Godkända fynd av knölsvärtor i Finland

27.5–8.6 1996	Kimito, Smedaböle hane ssp. <i>stejnegeri</i>
27.5–12.6 2012	Hangö Uddskata fågelstation 2k+ hane ssp. <i>stejnegeri</i>
11–13.6 2012	Hammarland Säliskär 2k+ hane ssp. <i>deglandi</i>
13.5 2017	Hamina Väli-Haru 2k+ hane ssp. <i>Stejnegeri</i>

Knölsvärta x svärta (*Melanitta deglandi stejnegeri* x *Melanitta fusca*)

25–26.5 2021 Lemland Lågskär 2k+ hane

Häckningsområdet för knölsvärtans nordamerikanska underart *deglandi* visas i gult och övervintringsområdena i orange. Häckningsområdet för knölsvärtans underart *stejnegeri* är lila och övervintringsområdena är rosa. Svärtans häckningsområde visas i grönt och övervintringsområdena i ljusblått.

På en gammal hane svärta är profilen på huvudets topp ganska jämnt rund och den vita ögonfläcken är liten och sträcker sig inte ovanför ögats högsta punkt. Knölen på svärtans näbb är vanligtvis mycket liten och näbben är gul-orange. Den gulaktiga färgen på näbben sträcker sig långt bakom/innanför näsborren, och näbbens skäryta är svart hela vägen. Korpo 30.5 2009.

FOTO: JYRKI NORMAJA

Viktiga karaktärer för att skilja adult hane svärta från gamla hanar av knölsvårtans underarter

Kännetecken	Svärta (<i>M. fusca</i>)	Amerikansk knölsvärta (<i>M. d. deglandi</i>)	Sibirisk knölsvärta (<i>M. d. stejnegeri</i>)
Huvudform	Jämnt rund huvudprofil, huvudets högsta punkt vid ögats bakre kant.	Hjässa platt, huvudets högsta punkt framför ögat. På pannan, framför ögat, en uttalad vinkel i huvudets profil.	Den högsta punkten på huvudet ligger bakom ögat, varifrån den flacka pannan fortsätter till näbbens knöl.
Näbbform	Näbbknöl liten och rund, bara något upphöjd från näbbens topp. Näsborre ovalformad men platt, inte typiskt öppen.	Tydlig knöl utan krok något fallande i profil. Fjädrar sträcker sig fram till knölens topp. Näsborre ofta ovalformad och öppen.	En tydlig knöl, vertikal framtill, och med en krok av varierande storlek. Näsborre rund och öppen.
Näbbfärg	Den övervägande gula eller gul-orangea färgen, sträcker sig brett långt bakom näsborren, nästan till fjädrarna vid näsborren. Skärytan är svart, så även sidorna av näbbens spets.	Näbb rosa/röd med inslag av varierande mängd gult under knölen. Färgen sträcker sig inte innanför näsborrens bakre kant. Skärytan på näbben svart som sprider sig något till sidorna av näbbspetsen.	Den övre delen av näbben är tydligt röd, med en gul längsgående "rand" längs näbbens skäryta. Det svarta på den basala delen av näbben sträcker sig inte ända fram till näsborrens framkant.
Vit ögonstrimma	Den vita ögonfläcken sträcker sig inte ovanför ögats högsta punkt.	En uttalad segelformad "svans" som sträcker sig ovanför ögat, den så kallade Nike-loggan.	En uttalad segelformad "svans" som sträcker sig ovanför ögat, den så kallade Nike-loggan.
Kroppsfärg	Svart, slitna fjädrar kan ha en lätt brun nyans.	Fjädrarna på flanken är tydligt bruna även när de är fräscha.	Svart, ofta med inslag av bruna fläckar.

Bestämning av knölsvärter

I praktiken är bestämningen av hanar knölsvärter, och skillnaderna mellan dess två underarter samt mellan svärta, baserad på huvudets och näbbens form, detaljerna i näbbens färgsättning, formen och omfattningen av den vita ögonfläcken och färgen på flankerna. När det gäller storlek och dimensioner är det så liten skillnad mellan svärta och underarterna av knölsvärta att det inte är till någon praktisk nytta för säker bestämning, åtminstone inte i fält. De utmärkande karaktärerna gäller endast gamla hanar i typisk dräkt, eftersom till exempel den vita ögonfläcken (den så kallade Nike-loggan) vanligtvis inte når sin slutliga form förrän fågelns tredje kalenderår. Således kan det vara ganska utmanande att bestämma underarterna hos en subadult hane knölsvärta, det vill säga en hane med brun fjäderdräkt på ryggen och flankerna eller en blek mage på våren. Det kan till och med vara svårt att bestämma och skilja en sådan från svärta.

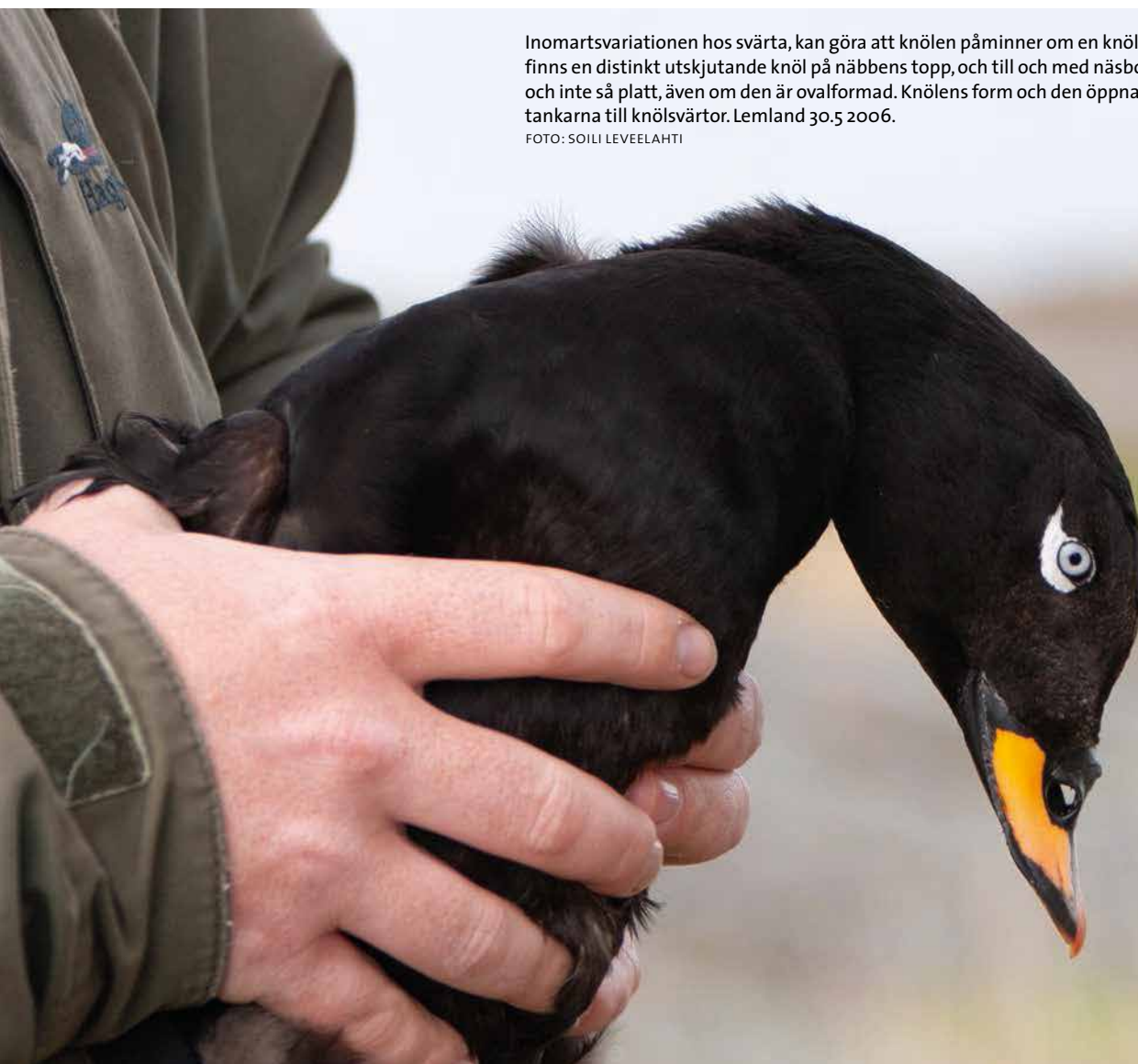

Även svärtans vita ögonfläck kan vara segelformad på den bakre delen, men inte ens då sträcker den sig ovanför ögats högsta punkt. Bilden visar väl svärtans diagnostiska näbbteckning: den gulorangea färgen på den övre näbbhalvan sträcker sig långt bakom/innanför den platta och till synes stängda näsborren och är begränsad till näbbens basala del i en bred och rund form. Lemland 31.5 2014.

FOTO: JYRKI NORMAJA

Inomartsvariationen hos svärta, kan göra att knölen påminner om en knölsvärta. På denna individ finns en distinkt utskjutande knöl på näbbens topp, och till och med näsborren kan verka öppen och inte så platt, även om den är ovalformad. Knölens form och den öppna näsborren kan föra tankarna till knölsvärter. Lemland 30.5 2006.

FOTO: SOILI LEVEELAHTI

Den gamla hanen av knölsvärtans underart *deglandi* har en vit långsträckt ögonfläck som *stejnegeri*, men flankerna är eftertryckligt bruna även i fräsch dräkt. De viktigaste skillnaderna mellan knölsvärtans underarter finns i form av huvud och näbb, liksom i näbbens färgsättning. På *deglandi* är pannan klart brantare och därmed bildas en stegprofil på tre nivåer som bildas av huvudets topp, den övre delen av näbbknölen och den övre näbbbryggen. Näbbens knöl är mjukare på den gamla hanens profil än på *stejnegeri*, rundad framtill, och pannans fjädring sträcker sig till knölens topp. *Deglandis* näbb är gulaktig i inre delen och tydligt rödaktig i yttre delen. En uttalad svart "rand" sträcker sig ofta längs näbbens skäryta. Kanada 22.2 2020.

FOTO: MARKKU HUHTA-KOIVISTO

Svärthybrider

Med tanke på sjöfåglars hybridpotential är fynd av hybrider, för att förvirra analysen, inte förvånande. Två hybrider eller förmodade hybrider mellan svärta och knölsvärta har rapporterats från Europa. Den 10 november 2018 och den 9 januari 2020 fotograferades en fågel i Gdansk-bukten, Polen, som tydligt visar drag av hybrid mellan en svärta och en *stejnegeri*. Detta exemplar har godkänts av den polska raritetskommittén som en hybrid, och observationerna misstänks gälla samma exemplar, även om detta inte har kunnat verifierats, till exempel genom fotografier.

En annan känd hybrid gäller ett exemplar fotograferat vid Svenska Högarna, endast cirka 50 kilometer från Lågskär den 3 juni 2020. Detta exemplar har godkänts av den svenska raritets-

kommittén som en hybrid mellan svärta och *deglandi/stejnegeri* eftersom fågeln visar karaktärer som inte fungerar för någon av knölsvärtorna. En hane knölsvärta av underarten *stejnegeri* har observerats på samma plats i flera år.

Förutom dessa observationer har ett exemplar som sköts på Grönland den 21 juni 1977 hittats i Naturhistoriska museet i Köpenhamn, den visar tydliga drag av att vara en hybrid mellan en *deglandi* och en svärta.

Svärthybriden på Åland 25–26.5 2021

Observatören beskriver händelseförloppet, omständigheterna och fältbestämningen på följande sätt:

"Fågeln hittades cirka 600 meter ut, med en tubkikare, när jag spanade av en flock svärter. Det första som slog mig var

huvudets annorlunda profil, skild från de andra svärterna, där huvudet tycktes fortsätta med en glidande panna långt mot näbbspetsen, medan det bleka området på näbben såg ganska litet och begränsat ut. Ovanpå näbben fanns också en antydning till knöl som skilde sig från de andra hanarna, även om näbbens detaljerade form och utseende annars var svåra att uppfatta. Den lilla vita ögonfläcken som sticker ut under ögat verkade inte passa knölsvärta, varför fågeln tidigt betraktades som en konstig "svärtaaktig" individ. Ibland var fågeln närmare än där den hittades, då det blev möjligt att se dess helt svarta mage och enhetligt svarta rygg och flanker. Detta, i en direkt jämförelse med hanar svärter i åldern 2k+, bekräftade att fågeln var adult, minst tre kalenderår (3k+) gammal. Efter som näbbens form kunde dokumenteras

Den gamla hanen knölsvärta av underarten *stejnegeri* är klart "hal", näbbens knöl bildar en krokliknande utskjutning som verkar fristående, och den röda färgen på näbbens övre del och den gula horisontella "randen" på den nedre delen sträcker sig inte tydligt innanför den runda näsborren. Lägg också märke till den vita segelformade ögonremsan som sträcker sig långt ovanför den bleka irisen, som tydligt skiljer sig från svärtans ögonfläck. Hokkaido, Japan 21.11 2021.

FOTO: STUART PRIS

mer exakt och detaljerna i näbbfärgen inte motsvarade den adulta hane knölsvärta som beskrivs i litteraturen, föreföll det mest naturligt att betrakta denna individ som någon slags hybrid mellan knölsvärta och svärta."

Bestämningen av hybrider kompliceras emellertid av den dåligt kända variationen på våren av 3k+ hanar knölsvärta. Utländska experter, kända för att ha erfarenhet av antingen svärthybrider eller mer allmänt om knölsvärtans variationer, tillfrågades om sina åsikter kring fågel. Baserat på uttalandena passade fågelns karaktärer inte helt in på någon av knölsvärtans underarter. Fågeln ansågs inte uppvisa några tydliga karaktärer som tyder på *deglandi*, och därför definierades fågelns ganska enhälligt som en hybrid mellan svärta och den ösliga underarten av knölsvärta, alltså *stejnegeri*.

På sensommaren kan en 2k+ *stejnegeri* i princip likna en hybrid mellan en svärta och en knölsvärta, eftersom huvudet inte är lika långsträckt som hos en gammal fågel, den vita ögonfläcken inte sträcker sig långt över ögat på ett segelliknande sätt och näbbens knöl är liten utan en krokliknande spets. Näbben är dock redan röd upptill och gul i botten, som hos en gammal *stejnegeri*. Samtidigt finns det fortfarande lite svart på skärytan och å andra sidan är buken och flanken inte jämnt svarta som hos en adult. Förmodligen skulle även denna individ se ut som en gammal hane redan under det tredje årets vår. Ibaraki, Japan 15.8 2021.

FOTO: MEGUMI KOYANAGI

Karaktärerna hos en svärthybrid upptäckt på Åland

Ålandsfågeln karaktärer pekar å ena sidan på svärta och å andra sidan på knölsvärta av underarten stejnegerii. Baserat på detta godkändes fågeln som en hybrid mellan dessa taxa.

Kännetecken	Karaktärer som stöder svärta (<i>M. fusca</i>)	Karaktärer som stöder knölsvärta (<i>M. d. stejnegeri</i>)
Huvudform		Flack panna, fortsätter rakt in i näbbens knöl. Huvudets högsta punkt tydligt bakom ögat.
Näbbform och knöl	Näbbknöl större än svärta, men mindre än hos knölsvärtor.	Den främre delen av näbbens knöl, den krokliknande spetsen som hänvisar till stejnegeri, sträcker sig högre än linjen mellan huvudets topp och näbbens spets.
Näsborre		Rund, stor och öppen.
Vit ögonstrimma	Liten i storlek och slutar långt under toppen av ögat.	
Näbbteckning	På nära håll i fält tedde sig näbbens sidor gula, förutom de rosa mittenpartierna som dock inte var så skarpt definierade som hos knölsvärta. Allmän färg vid upptäckt gulorange. Färgen sträcker sig bakom/innanför näsborrarna, är begränsad till den basala delen av näbben i en bred och rund form. Tydligt svart på den övre näbbhalvans skäryta och på näbbens spetssidor.	

En fågel som skjutits på Grönland har en distinkt knöl i näbben som stiger upp från dess främre del, större än en på en normal svärta. Näsborren är rund och öppen, och den vita ögonranden sträcker sig långt ovanför ögat i en segelliknande form. Svärta indikeras av en rund hjässa och en panna som böjer sig smidigt mot näbben, samt en enhetlig orange övre näbbfärg som sträcker sig långt bakom/innanför näsborren. Näbben saknar de röda och ljusgula färgerna som är karakteristiska för båda knölsvärtorna. Det orangea området slutar ganska vertikalt på den basala delen av näbben, området är inte runt som hos en svärta eller kilformat upptill som hos en deglandi. Kombinationen av dessa karaktärer indikerar att fågeln sannolikt är en hybrid. Grönland, 21.6 1977.

FOTO: KÖPENHAMNS NATURHISTORISKA MUSEUM/RASMUS STRACK

Hos den polska individen sträcker sig den vita och segelliknande ögonranden tydligt ovanför ögat, som hos en knölsvärta. Näbben har en betydligt större knöl än normalt hos svärta, och den krokliknande spetsen av knölen pekar specifikt på stejnegeri. Näbben är gulorange, men saknar de röda nyanser som är typiska för knölsvärta. Även om näbbens orangea område är svärtliknande, sträcker det sig inte långt och tydligt bakom näsborren och slutar ganska vertikalt baktill, typiskt för stejnegeri. På grundval av dessa karaktärer har den polska raritetskommittén accepterat individen som en hybrid mellan svärta och knölsvärta av underarten stejnegeri. Gdansk, Polen 9.1 2020.

FOTO: PETER STRONACH

Den svenska fågeln har tydliga drag av svärta och båda underarterna av knölsvärta. Underarten deglandi hänvisas till av något brunaktiga flanker och en ganska stor del av näbben som åtminstone inte visar den Stejnegeri-liknande varianten av knöl. Huvudets form, särskilt den ganska milda pannan, är av svärta-typ. Pannan är inte alls brant som hos deglandi. Näbbens allmänna färg är varmt orange, kanske mest åt svärta, men den har också en röd nyans som tyder på knölsvärta. Den basala delen av näbben har en ljusgul ton lämplig för deglandi, och på vissa bilder sprider sig det gula parallellt med näbbens skäryta, som hos Stejnegeri. Den vita ögonranden sträcker sig något ovanför ögat i en segelliknande form, dock mindre än vad som är typiskt för endera underarten av knölsvärta. Baserat på karaktärerna accepterades fågeln som en hybrid mellan svärta och knölsvärta, där underarten av knölsvärta inte kunde säkert bestämmas. Svenska Högarna, Sverige 3.6 2020.

FOTO: MICHAEL TYDÉN

Den åländska fågeln har, ganska lätt att se, en Stejnegeri-liknande huvudform där den högsta punkten på toppen av huvudet är tydligt bakom ögat. Näbbens knöl är också för stor för en svärta, knölen framsida har en krokliknande spets som hänvisar till Stejnegeri och knölen sträcker sig högre än den tänkta linjen mellan huvudets topp och näbbens spets. Det vita ögonstrecket sträcker sig inte ovanför ögat och passar därför inte in på någon av knölsvärtorna. Det verkar vara för mycket svart i näbben för att vara en ren knölsvärta av underarten Stejnegeri. Lemland Lågskär 26.5 2021.

FOTO VILLE-VEIKKO SALONEN

På basis av den enhetliga svarta magen är Ålandsfågeln en äldre individ och minst tre kalenderår gammal. Bilden visar också en stor, rund och öppen näsborre som svärta inte har, men som stämmer fint på knölsvärta av underarten Stejnegeri. Näbbens färgsättning uppvisar å andra sidan indikationer på att både svärta och Stejnegeri är inblandade. Näbbens allmänna färg är svärtans gulorange och sträcker sig bakom/innanför näsborren och är begränsad till den basala delen av näbben och är bred och rund till formen. Stejnegeri indikeras emellertid av den rödaktiga färgen under näsborren och den gula längsgående "randen" på övre näbbhalvan. Den svarta färgen på den övre näbbhalvan, liksom på näbbspetsen, passar inte Stejnegeri men indikerar ett tydligt inslag av svärta. Lemland Lågskär 26.5.2021.

FOTO SOILI LEVEELAHTI

Tack!

Expertutlåtandena från Chris Cook, Jonathan Dunn, Chris Gibbins, Juho Könönen, Guillermo Rodríguez Lázaro, Paul Lehman, Peter Pyle, Sebastien Reeber, Gary H. Rosenberg och Rasmus Strack var till stor hjälp vid bedömningen av fågelns identitet. Tack så mycket!

FLER REFERENSER

Garner, M., Lewington, I., Rosenberg, G. 2004. Stejneger's Scoter in the Western Palearctic and North America. *Birding World* 17(8): 337–347.

Reeber, S. 2015. Wildfowl in Europa, Asia and North America. Utgiven av Christopher Helm. London.

Gibbins, C., Baxter, P., Maggs, H. 2015. White-winged Scoter in North-east Scotland: new to Britain. *British Birds* 108(3): 168–175.

Stronach, S. 2021. Förmodad hybrid svärta x sibirisk knölsvärta vid Gdansk Bay, Polen, i januari 2020. *Dutch Birding* 43(1): 37–39.

Malmhagen, B. 2021. Skärskådade knölsvärtor – Raritetskommitténs genomgång av de svenska fynden av amerikansk och sibirisk knölsvärta. *Vår Fågelvärld* 87(3): 36–40.